

Lexic de terminologie istorică

INSTITUȚII PUBLICE FUNDAMENTALE ÎN CELE TREI ȚĂRI ROMÂNEȘTI (sec. XVII)

Calificăm instituții fundamentale în sec. XVII: *domnia, principatul, divanul, consiliul, divanul cel mare, adunarea stărilor* (marea adunare a țării), *dieta, bănia, vornicia, logofeția și vistieria*.

Spre deosebire de instituțiile sec. XIV și XV, care se caracterizează prin confuzia feudală între funcția publică și privată, sec. XVII aduce, în structura lor, oarecare delimitări, prefață la concepția modernă de drept public: definirea statului ca o structură independentă de domn; centralizarea instituțiilor, cu accentuarea caracterului lor public, de instrumente în serviciul statului; o diferențiere (separare) mai pronunțată a competențelor *ratione materiae*. Așadar, asistăm la un proces de conceptualizare a instituțiilor prin raport la formele concrete anterioare.

Paralel cu acest proces, înregistrăm: întâi, o scădere a importanței politice și administrative a marilor boieri — posesori de latifundii feudale — în favoarea boierilor dregători¹, al doilea, o creștere a puterii acestei boierimi în raport cu domnul.

Schimbările survenite în planul politico-administrativ — ca fenomene de suprastructură — sînt determinate de mai mulți factori: o intensificare și lărgire a comerțului internațional în Europa răsăriteană, care antrenează și țările române; consolidarea dominației clasei nobiliare; criza feudalismului otoman, cu repercusiuni asupra fiscalității în țările vasale.

Instituțiile din sec. XVII au o dublă bază: vechiul drept consuetudinar („obiceiu”, „legea”) și dreptul scris, „pravila” (în Moldova și Țara Românească) sau „Constituțiile” (în Transilvania). Spre deosebire de epoca anterioară, acest secol cunoaște o acțiune susținută de înzestrare a țării cu legi tipărite în limba poporului. În Moldova și Țara Românească, sînt alcătuite praviile lui Vasile Lupu și Matei Basarab, operă legislativă cu caracter preponderent laic. Încă din 1640, se tipărise la Govora *Pravila cea mică* sau *Pravila de la Govora*, legiure de drept canonic bizantin tradusă din limba slavonă de Mihail Moxa. În 1646, se tipărește la Iași, din inițiativa și prin îngrijirea lui Vasile Lupu, *Cartea românească de învățătură de la praviile împărătești*, iar în 1652, iese din teacurile tipografiei de la Tirgoviște, prin oblăduirea lui Matei Basarab, *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea mare*. Principalele izvoare ale acestor două importante legiuri sînt: *legea agrară* (*Nómos georgíhos*) a împăratului Leon Izaurul și tratatul de drept penal al juristului

¹ „Boierii absorb pe boieri” — Xenopol, *Ist. rom.*, VI, p. 108.

italian Prosper Farinaccius, numit *Praxis Theoricae criminalis*; pravila lui Matei Basarab *Îndreptarea legii*, mai cuprinde și o parte canonică după comentariul lui Aristen.

Elaborarea pravilelor a comportat o selecție și o adaptare la condițiile țărilor noastre. Ele sînt construite pe principiul feudal al inegalității sociale, al privilegiilor de clasă, consacrate în legislația imperiului bizantin; prestigiul imperial („Basilicale“) și posibilitatea receptării acestei legislații, dată fiind similitudinea stărilor de fapt, explică întreg procesul de înzestrare a țărilor române cu armătura juridică romano-bizantină.

Domnia. Apărută în sec. XIV, la întemeierea Țării Românești și a Moldovei, durează toată perioada feudală și chiar după formarea statului burghez. De origine latină, (*dominus*, stăpîn), titlul de *domn* arată caracterul absolut, dar nu fără limită, al stăpînirii, justificată prin originea divină care i s-a atribuit din sec. XIV pînă în sec. XIX. De aceea, investirea domnului era dublă: laică (alegere, numire) și religioasă (ungere cu mir și jurămint); prin ungere, operație păstrată pînă la finele feudalismului, se considera că se transmite domnului harul divin. Vocabula *Io*, care a figurat în titulatura domnilor din sec. XIV pînă în sec. XIX, simboliza această concepție.²

În sec. XVII, domnul era ales de către adunarea stărilor dintre marii boieri, sub rezerva confirmării de Poartă. La alegere, marea boierime își impunea punctul de vedere, fiind de obicei preferați boierii cei mai bogați și fără descendenți, prin ultima condiție căutîndu-se a se evita posibilitatea stabilirii unei domnii ereditare.³

Au fost însă și excepții, cînd — prin abuz — domnul a fost numit direct de Poartă.

Întărirea se făcea, după căderea lui Ioan-vodă cel Viteaz — în general, din 3 în 3 ani, cînd se plătea mucarerul mare. Pe lingă aceasta, s-a luat obiceiul să se mai facă și o întărire anuală, cînd se plătea mucarerul mic.⁴ Regula avea însă excepții: Vasile Lupu și C. Brîncoveanu au fost întăriți pe viață. În timpul suzeranității turcești investirea se făcea prin firman și predarea insemnelor domnești (steagul de domnie, cuca, tuiurile, caftanul de domnie și un cal arăbesc cu frîu de aur și alte podoabe).⁵

Domnia, în sec. XVII, se resimte, pe de o parte de creșterea forței nobiliare, iar pe de altă parte de agravarea aservirii turcești. Așa, de ex., tendința de limitare a puterii domnești în materie de hiclenie, afirmată la finele sec. XVI, se accentuează. Sub presiunea boierilor, Leon Tomșa hotărăște printr-un hrisov, sub jurămint ca „nici un om fără judecată și fără divan să nu se omoară“⁶ renunțînd astfel la dreptul, pe care și-l arogase domnul pînă atunci, de a pronunța singur pedeapsa capitală a celui acuzat de hiclenie.

În ceea ce privește confiscarea averii hicleanului, s-a stabilit, în primele decenii ale sec. XVII, că nu numai bunurile de baștină dar nici cele de „cumpărătură“ nu pot fi confiscate;⁷ ceva mai mult, că nici un bun al lui nu poate fi confiscat dacă și-a plătit vina cu capul⁸. Asemenea recunoașteri nu erau însă definitive; ele nu erau respectate de domnii mai autoritari. Cantemir arată că în Moldova, în vremea lui chiar, domnul putea osîndi după bunul său plac. Dar erau

² E. m. Virtosu, *Titulatura domnilor*, p. 86—87.

³ *Istoria României*, III, p. 79.

⁴ Dim. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, partea II, cap. 4

⁵ *Ibidem*, partea II, cap. 3.

⁶ 15 iulie 1631, *D.R.H.B.*, XXIII, p. 408, nr. 255.

⁷ 25 mai 1627, *D.R.H.A.* XIX p. 301, nr. 215

⁸ 1619, *D.I.R.*, A. XVII, 4, p. 371, nr. 472.

puncte câștigate, care au pregătit limitarea autorității domnești absolute prin Regulamentele organice.

Agravarea agresiunii otomane nu s-a resimțit atât în sectorul autonomiei interne, cât în acela al politicii externe. În politica internă, domnul rămâne mai departe comandant suprem al oștirii, legiutor spiritual și laic, judecător suprem și-și păstrează drepturile de *dominium eminens* asupra întregului teritoriu al țării, de patronat asupra bisericii, numind pe mitropolit și episcopi, de a pune dări și a da scutiri, de a acorda titluri de nobleță, de a numi dregători.

O repercusiune adânc resimțită pe plan intern a reprezentat totuși creșterea exorbitantă a obligațiilor financiare către Poartă. În schimb, în ceea ce privește relațiile externe, drepturile domnului sînt îngrădite: nu mai poate declara război și încheia pace și nici să se lege prin alianțe sau să aibă reprezentanți diplomatici. Domnii au continuat totuși să încheie acorduri diplomatice și alianțe fără știrea turcilor, cum au fost cele cu principele Transilvaniei, Polonia, Rusia, împăratul german.⁹

Domnia înceta în sec. XVII prin moartea Domnului, expirarea termenului sau mazilire (demitere). Firmanul de mazilire era adus de un dregător turc și citit de divan effendi în prezența boierilor. În trei zile domnul mazilit și familia lui plecau spre Istanbul, cu toată averea. Acolo sau era azvîrlit în închisoarea celor șapte turnuri, sau trimis în surghiun, sau ținut sub observație în așteptarea unui nou prilej de revenire în scaun.

Doamna. Cu toată influența bizantină în organizarea curții domnești, soțiile domnilor nu participau la încoronarea acestora ca împărătesele, ci purtau coroana numai ca podoabă¹⁰. În afară de averea sa personală, doamna mai avea un apanaj creat de domn prin acordarea unor anumite venituri. Astfel din sec. XVII, în Moldova, dajdia țiganilor era luată de Doamnă; iar în Țara Românească, despre „havaitul doamnei” se vorbește pînă la Regulamentul organic. Doamna avea cancelaria ei cu pecete proprie,¹¹ diacul sau grămăticul ei și o gardă de fustași, comandată de un „vornic despre doamnă”¹². Ea putea deveni loțjiitor domnesc în lipsa domnului din țară sau după moartea lui, în timpul domniei fiului minor rezultat din căsătorie (Elisabeta, văduva lui Ieremia Movilă, Marghita, văduva lui Simion Movilă).

Căimăcămia (turc. Kaimakam, loțjiitorul marelui vizir cînd lipsea din Constantinopol). Instituție veche, reglementată de obiceiul pămîntului, dar termenul apare în Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a sec. XVII și de atunci pînă în sec. XIX devine denumirea cea mai des folosită. Caimacamul ținea locul domnului: a) cînd acesta era confirmat sau numit, dar nu încă înscăunat; b) tronul era vacant (interregn); c) domnul lipsea de la scaun fiind plecat în străinătate în scop politic (Matei Basarab, 1632) sau la război (Gheorghe Duca, 1682). Componenta căimăcămiei a variat, în sec. XVII fiind de trei mari dregători. Excepțional, domnul o încredința doamnei (Matei Basarab doamnei Elina). În principiu, caimacamii aveau aceleași atribuții ca domnul, cu modificările aduse de caracterul vremelnice al instituției și de natura strict personală a onora din atribuțiile domnului. Astfel, caimacamii aveau dreptul să judece și să întărească anaferele, dar de obicei ei nu judecau pricini în fond, ci dădeau numai cărți de volnicie și de cercetare. Ei mai luau măsuri de ordin administrativ și fiscal urgente și încasau dările. La intrarea în funcțiune — în caz de mazilire a domnului —, ei aveau obligația să-l

⁹ *Istoria României*, III, p. 79

¹⁰ Dim. Cantemir, *op. cit.*, II, 3

¹¹ 20 aprilie 1627, *D.R.H.A.*, XIX, p. 240 nr. 185

¹² 24 februarie 1677, *Uricar*, V, p. 237.

predea dregătorului turc, să preia visteria de la el și să ocupe materialmente scaunul domnesc până la venirea noului domn.

Principatul Transilvaniei. Creat după ocuparea Budei de Soliman (29 aug. 1541), s-a menținut în condițiile de stat autonom sub suzeranitatea Porții otomane până în 1686, când a fost încorporat — cu același titlu — în imperiul austriac.

Din punct de vedere teritorial, principatul transilvan a acoperit, la început, fostul voievodat al Transilvaniei, Banatul și 8 comitate din *Partium* (Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul de Afară, Bihorul, Zarandul, Aradul și, uneori, Maramureșul); din 1552, pierde Banatul, transformat în pașalic.

Statutul juridic internațional al Transilvaniei a fost acela de stat vasal Porții, însă în condiții mai ușoare decât Țara Românească și Moldova: autonomie internă, instituții proprii, tribut (= 10 000 de galbeni, apoi 15 000, iar din 1658, 40 000), daruri (peșcheșuri) echivalente tributului, provizii, ajutor militar (circa 15 000 oameni).

Conform statutului juridic recunoscut de Soliman și legiferat de dieta din Cluj în 1543, principele era ales de dietă și confirmat sau infirmat de Poartă prin firman (athname); uneori, sultanul îl numea direct sau îl impunea dietei care trebuia să-l aleagă. Confirmarea era precedată de plata unor sume de bani și însoțită de trimiterea însemnelor stăpînirii (steag, sabie, buzdugan, căciulă, caftan, doi cai).

Prerogativele principelui erau teoretic destul de largi: pe plan extern, el putea trimite și primi soli, putea trata alianțe, face război și încheia pace; pe plan intern, guverna cu ajutorul consiliului format din nobilii aleși de el și statua asupra problemelor importante sau de structură ale statului prin organul colectiv al dietei. Totuși, când interesele Porții dictau o restrîngere a acestor prerogative, principele devenea un simplu guvernator, executor obedient al ordinelor puterii suzerane.

Principii Transilvaniei s-au bucurat de o mai mare stabilitate decât domnii Țării Românești și ai Moldovei, datorită poziției principatului lor între imperiul habsburgic și cel otoman.

Dregătoria (lat. *dirigere, derigere*, a conduce, a porunci), reprezentată concret și documentar prin dregători și implicată ca instituție în atribuțiile acestora, a fost instrumentul de conducere a țării și curții domnești. Termenul a cuprins — până în sec. XVI — totalitatea slujitorilor țării și domnului; din sec. XVI înainte, numai pe înalții demnitari; în sec. XVII, dregător devine sinonim cu boier, dregătoria cu boieria.

Dregătorii apar o dată cu organizarea statelor feudale românești, atât din necesitatea obiectivă de îndeplinire a funcțiilor publice, cât și din „nevoia de asigurare a fastului domniei”¹³. Corespunzător acestor două funcții, s-au diferențiat cele două categorii de dregători, publici (banul, vornicul, logofătul, visterul) și personali (spătarul, stolnicul, paharnicul, postelnicul, comisul). În sec. XVII, dregătorii personali păstrează numai formal această calificare, ei devenind, în fapt, organe de drept public. Activitatea dregătorilor, în sec. XVII, reprezintă un stadiu intermediar între îndeplinirea obligațiilor feudale de *auxilium et consilium* (participare la oaste și la sfat) și exercițiul unei funcțiuni specializate în aparatul de stat”¹⁴

Numirea dregătorilor se face — și în sec. XVII — tot de domn, dar „cursus honorum” nu mai este la discreția absolută a acestuia; existența grupărilor boierești (adevărate partide) impune adeseori domnului candidații respectivi, cărora le asigură și stabilitatea necesară.

¹³ *Istoria României*, II, p. 325.

¹⁴ *Ibidem*, III, p. 80.

Importanța crescândă a dregătorilor, în acest secol, reiese și din faptul că ei sînt singurii componenți ai divanului, boierii nedregători fiind scoși.

Caracteristic feudală, confuzia dintre puteri — politică, administrativă, judecătorească, militară — începe să cedeze locul unei circumscrieri mai riguroase a competențelor *ratione materiae*.

Pentru serviciile lor, dregătorii sînt mai rar răsplățiți de domn prin danii de sate și moșii; acum, fără a se fi ajuns la o salarizare propriu-zisă, ei beneficiază de anumite venituri regulate (havaeturi), concomitent cu obișnuitele daruri (plocoane) de la subalterni; păstrează, de asemenea, anumite privilegii de clasă, între care scutirile fiscale.

Tendența de organizare centralistă a administrației publice — ca urmare a îngustării domeniului imunitar — se manifestă — în sec. XVII — pe două direcții; întărirea și extinderea competenței marilor dregători pe întreaga țară; sporirea numărului și atribuțiilor dregătorilor subalterni. Marii dregători exercită un control tot mai strîns și eficient asupra visteriei țării¹⁵; iar organele locale se subrogă stăpînilor de domenii în toate compartimentele vieții publice: administrație, justiție, fiscalitate.

Divanul. Între organele cu caracter colectiv, *sfatul domnesc* din secolele anterioare apare, în sec. XVII, sub numele frecvent de *divan* (turc *divan*, consiliu de stat și tribunal suprem), nomenclatură adoptată de țările române în a doua jumătate a sec. XVI. În sec. XIV—XVI, *sfatul* era alcătuit din principalii stăpîni de domenii feudale și îndeplinea, pe lîngă domn, două funcții principale: „cercetarea judecăților” și *sfatul (consilium)* în problemele politice; în sec. XVII, divanul se structurează mai precis, atît sub aspectul compunerii, cit și al atribuțiilor. Spre deosebire de vechiul *sfat*, care cuprindea între 20—30 membri (Moldova) sau 10—15 (Țara Românească), în majoritate stăpîni de moșii nedregători și „boieri bătrîni” (foști membri ai *sfatului*), divanul sec. XVII apare ca un consiliu restrîns al domnului, format exclusiv din dregători. Făceau parte din *divan*, în ordine ierarhică descendentă: logofătul, cei doi vornici — de Țara de sus și de Țara de jos —, hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul, vistiernicul, stolnicul și comisu — în Moldova; banul, vornicul, logofătul, vistiernicul, spătarul, stolnicul, comisu, paharnicul și postelnicul, cărora li se adaugă, în 1634, clucerul, iar, în 1655, sulgerul și pitarul — în Țara Românească. D. Cantemir îi numește pe acești dregători „boieri de *sfat* sau consilieri” și indică, pentru Moldova, numai 8 membri (fără stolnic și comis). La ședințele *divanului* participau activ și mitropolitul țării, împreună cu episcopii.

În privința atribuțiilor, *divanul* împărțea cu domnul puterea politică, administrativă și judecătorească. El hotăra, ca organ colectiv, sub președinția domnului, în problemele importante de politică internă și externă: chestiuni financiare, judecătorești, administrative, de organizare a bisericii; alianțe, războaie etc. În sec. XVII, *sfatul (consilium)* datorat de marii boieri domnului, evoluează treptat spre un control, adeseori foarte strîns, cum era în materie financiară, ceea ce imprimă regimului un pronunțat caracter nobiliar.

În afară de această competență colectivă, fiecare mare dregător avea o serie de atribuții, care, în sec. XVII, încep să se diferențieze după materie (*ratione materiae*), persoane (*ratione personae*) și teritorial (*ratione loci*).

Divanul nu era retribuit special pentru serviciile sale; fiecare membru își avea însă havaeturile lui.

Cu funcții asemănătoare *sfatului* (resp. *divanului domnesc* din Țara Românească și Moldova, apare, în Transilvania *Consiliul principelui*. Era compus din 12 membri (cite 4 de

¹⁵ Dim. Cantemir, *op. cit.*, partea II-a, cap. VI.

fiecare „națiune“, cu excluderea românilor), aleși de principe dintre marii feudali de încredere, care îl asistau direct (consilium) în problemele de guvernământ.

Pentru problemele importante, care necesitau adeziunea mai largă a cadrelor social-politice, se convoca — în Țara Românească și Moldova — „divanul cel mare“, la care, pe lângă marii dregători ai divanului restrîns, participau și dregători mai mărunți (de cl. a II-a), foști dregători, reprezentanții oștirii, egumenii marilor mănăstiri etc. D. Cantemir arată proveniența acestor cadre suplimentare (dregători mărunți), numite „boieri de divan sau ajutători“; ei erau, pentru Moldova, împărțiți în trei clase: cl. I, formată din 18 dregători, de la marele stolnic la căminar; cl. a II-a 13 dregători, de la spătarul al II-lea pînă la ușerul al II-lea; cl. a III-a, 13 dregători, de la postelnicul al III-lea pînă la vornicii de poartă. Competența divanului mare se referea la probleme de aceeași natură ca cele ale divanului restrîns (politice, administrative, judiciare, militare), dar care comportau o răspundere mai mare, fie pentru că afectau însăși structura instituțiilor, fie pentru că interesau pături sociale mai largi.

Adunarea stărilor sau marea adunare a țării. În cazuri grave era chemată „țara“ să-și spună cuvîntul, domnul întărindu-i hotărîrea printr-un hrisov. În realitate, prin „țară“ nu se înțelegeau decît clasele privilegiate sau numai unele din ele. Compunerea adunării era elastică, domnul convocînd uneori toate clasele privilegiate (boieri, clerul înalt, mazili, egumeni) și chiar negustorii, ca reprezentanți ai orașelor, iar alte ori numai pe boieri și clerul înalt.¹⁶ În general, în sec. XVII, numărul membrilor convocați varia între 100 și 200 în fiecare din cele trei țări românești. În asemenea condiții nu se poate vorbi de o adunare reprezentativă în sensul de astăzi al cuvîntului. Cu toate acestea, concepția medievală fiind diferită de cea actuală, chiar adunările, în care suveranul desemna membrii după voința sa, puteau fi considerate ca reprezentative.¹⁷

Convocarea adunării era făcută de domn, de obicei din inițiativa lui; dar s-a întîmplat să fie făcută de el sub presiunea opiniei publice sau chiar a nemulțumirii populare (1631 și 1668 în Țara Românească¹⁸).

Intervenția adunării de stări era privită de suveran ca o consecință a dreptului său personal de a cere sfatul și ajutorul vasalilor și supușilor săi. Aceasta îl făcea să o considere ca ceva excepțional, convocînd-o cînd socotea necesar să-i ia avizul. Dar pentru vasal și supus participarea la o adunare de stări constituia exercițiul unui drept fundamental. De aici uneori, conflictul între domn și stările componente ale adunării.

În sec. XVII, atribuțiile adunării cu caracter extern se restrîng: ea nu mai este chemată să se pronunțe asupra declarării războiului sau încheierii păcii, dar se rostește asupra altor probleme, ca de exemplu plata tributului. În ceea ce privește atribuțiile cu caracter intern, adunarea de stări le păstrează și în sec. XVII: ea continuă să judece în pricini importante și să rezolve probleme de ordin religios, fiscal, politic, pronunțîndu-se și asupra reformelor judiciare. Matei Basarab a convocat de mai multe ori adunarea stărilor.¹⁹

Dieta. Organ colectiv cu pronunțat caracter de clasă, era chemată să desbată și să hotărască în problemele importante — interne și externe — ale principatului Transilvaniei.

¹⁶ Valentin Al. Georgescu, *Types et formes...* p. 129.

¹⁷ Em, Lousse, citat *ibidem*, p. 130.

¹⁸ Vezi exemple de adunări cu preocupări diferite, *ibidem*, p. 121—124.

¹⁹ Vezi asupra expresiilor întrebuintate în documentele privind asemenea adunări, Valentin Al. Georgescu, *L'assemblée d'états...* p. 149—152; D. Mioc, *Les assemblées d'états...* p. 201

S-a dezvoltat din vechile „congregații voievodale” trecînd prin „congregațiile generale ale nobilimii” sau „ale locuitorilor țării” și transformîndu-se într-un organ reprezentativ de clasă (mai ales după anul 1437 — Bobilna).

Dieta era compusă din exponenții celor trei „națiuni” privilegiate (unguri, sași, secui), din reprezentanții celor patru religii oficiale (catolică, luterană, calvină și unitariană), ai unor cetăți și orașe, precum și din reprezentanții personali ai principelui, numiți „regaliști”, — în total dieta număra peste 150 de membri. În afară de „regaliști”, ceilalți membri erau aleși de colectivitățile privilegiate respective.

Dreptul de a convoca dieta aparținea principelui; se țineau două sau trei ședințe pe an, iar în cazuri excepționale chiar mai multe.

Dieta hotăra în problemele importante, externe și interne; astfel, ei îi revenea dreptul de a alege pe principe, de a aproba trimiterile de soli, de a alege pe reprezentanții diplomați permanenți (capuchehaiele), de a judeca afacerile nobiliare și bisericești, de a vota impozite, subsidii, de a hotărî strîngerea oastei (mobilizarea), de a decide măsurile de represiune contra țărănilor liberi și de împiedicare a fugii celor dependenți etc. Mihai Viteazul a convocat trei diete, cărora le-a cerut să voteze noi impozite, să confirme vechile privilegii ale secuilor și să ia măsuri pentru ameliorarea stării iobagilor și preoților români din Transilvania.

Hotărîrile dietale („Constituțiile”) din perioada autonomiei principatului transilvănean constituie reglementări legale ale principalelor instituții din acest spațiu politic. Cele 54 diete, ținute între 1540 (anul înființării principatului) și 1669, au confirmat sau creat prin lege 5 grupuri de instituții: bisericești, politice, sociale, judecătorești și administrative. În 1653, sub principele Gheorghe Rakoczi II (1648—1657), s-a procedat la prima editare sistematică a acestor norme legale în colecția numită *Approbatæ constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*, pe scurt, *Aprobatele*, iar în 1669, principele Mihai Apafi I (1661—1690) dispune codificarea — după modelul celei din 1653 — a hotărîrilor dietale dintre 1653 și 1669, această colecție fiind denumită *Compilatæ constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*, sau, pe scurt, *Compilatele*. Pe lângă aceste două mari corpuri de legi, principele Gabriel Bethlen (1613—1629) strînsese, în 1619, dispozițiile scrise de procedura judiciară într-o colecție unitară, *Specimen juridici processus*. Dacă, la aceste colecții, adăugăm și *Constituțiile Țării Făgărașului* — corp de norme procedurale și penale specifice acestui ținut românesc —, codificare începută încă din 1508 și desăvîrșită în 1657 și 1690, avem imaginea de ansamblu a armăturii juridice instituționale a Transilvaniei.

Aprobatele și Compilatele au fost editate într-un text poliglot de limbă latină (clasică și vulgară) și de limbă maghiară (medievală și modernă).

În 1691, o dată cu trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic, întreg acest sistem legal, împreună cu Tripartitul lui Werböczi (1517) au fost recunoscute prin *Diploma leopoldină*, act constituțional al noii stăpîniri.

Atît prin spiritul cît și prin litera lor, marile colecții de legi ale Transilvaniei din sec. XVII apar ca legiuri net feudale: întărirea puterii centrale a principelui, recunoașterea privilegiilor clasei nobiliare și a clerului, agravarea situației mării mase a țărănilor, dependenți sau liberi. Pe de altă parte, ele sînt refractare tendințelor noi cu caracter capitalist, manifeste în economia transilvană din acel secol. O notă demnă de remarcat este menținerea populației majoritare — din punct de vedere etnic și religios —, a românilor, într-o condiție inferioară celorlalte trei naționalități (maghiari, sași, secui) și patru religii recepte (catolică, luterană, calvină și unitariană).

În categoria marilor dregătorii — comune Țării Românești și Moldovei — am cuprins: bănia, vornicia, logofeția și vistieria. **Bănia** apare în Țara Românească odată cu includerea Banatului de Severin. Banul a fost reprezentantul domnului în Oltenia, cu aceleași prerogative: administrative, judecătorești, militare. Avea — ca și domnul — o curte și cancelarie proprie, un steag deosebit („grapă”) și dreptul de a pronunța pedepse capitale. În timp de război, conducea corpul de armată al Olteniei, iar, în lipsa domnului, prelua comanda supremă a oștirii. Banul ocupa primul loc în divan, după domn.

Veniturile banului aveau un dublu caracter: *fixe*, constând dintr-o cotă parte a veniturilor Olteniei; *aleatorii*, veniturile realizate din amenzile celor judecați de el.

Banul dispunea de un număr de colaboratori centrali (stolnic, armaș, logofăt) și de subalterni locali (bănișori sau bani de județ).

În sec. XVII, bănia Olteniei a devenit un puternic fief al boierilor Buzești, care au reușit să deplaseze centrul de greutate al vieții politice dincolo de Olt: principalele dregătorii ale țării și chiar domnia ajunseseră să depindă de atotputernicul dregător de la Craiova.

O dregătorie cu acest nume este semnalată și în Moldova, la începutul sec. XVII, înființată, probabil, de Ieremia Movilă, după exemplul Țării Românești. *Banul moldovean* nu a avut nici atribuțiile, nici rangul celui muntean.

Vornicul sau *dvornicul* (sl. *dvor*, curte), primul dintre marii dregători, în Moldova, până în sec. XV; de la această dată, al doilea, după marele logofăt; de asemenea, al doilea în ierarhia munteană, după ban.

Dregătoria vorniciei pare a fi fost creată după modelul curții ungare („...*palatinus curie nostre*”). Era deci șeful curții domnești — cu drept de supraveghere și jurisdicție asupra personalului respectiv —, comandant al corpului de curteni; iar, în Moldova, și al întregii armate în lipsa domnului. Putea pronunța, ca și banul, pedepse capitale; hotărârile lui erau însă cenzurate de domn ca instanță supremă. Din punct de vedere teritorial, competența judiciară a vornicului s-a extins treptat la întreaga țară, odată cu restrângerea imunităților feudale. În Moldova, vornicia a fost scindată încă din sec. XVI: atribuțiile marelui vornic s-au împărțit între vornicul Țării de Sus, cu reședința la Dorohoi și jurisdicție în 7 ținuturi din nord, și vornicul Țării de Jos, cu reședința la Birlad și jurisdicție în 12 ținuturi. O dublare a vorniciei, după modelul moldovean, s-a încercat și în Țara Românească, în sec. XVII, de Mihnea al III-lea (1658) și de Șerban Cantacuzino (1680); această reformă n-a durat însă.

Vornicul dispunea de o cancelarie, formată din vornici mici (sec. XV) sau vornici al II-lea (sec. XVI); numărul acestora, în sec. XVII, depășește cifra de 6 (Țara Românească). Tot în sec. XVII, paralel cu accentuarea centralismului administrativ, marele vornic își crează subalterni („slugile vornicului”) în fiecare mare județ. Corespunzători bănișorilor din Oltenia, sînt vorniciei de județ (Țara Românească), dvorniciei și vornicul de gloată sau de poartă (Moldova) cu atribuții de control și judecată. În sec. XVIII, aceștia sînt înlocuiți cu ispravnicii de județ.

Vornicia păstrează încă — sub aspectul remunerării — caracterele feudale: vornicul nu este plătit periodic, prin sume fixe (salariu), ci aleatoriu, prin amenzi sau gloabe și prin darurile (plocoanele) subalternilor. În Moldova, se tinde spre o remunerare mai apropiată de salariu: marii vornici primesc veniturile cîte unuia din cele două ținuturi de reședință, Birlad și Dorohoi. O salarizare propriu-zisă nu se va organiza, pentru ambele țări, decît în secolul următor.

Dregătoria marelui logofăt (gr. *logothetes*), contemporană cu întemeierea statelor feudale românești, a reprezentat cancelaria domnească. Logofătul era *summus cancellarius et secretarius*, calitate în care se îngrijea de redactarea documentelor domnești și păstra pecetea cea mare. În sec. XVII, marele logofăt semnează personal actele domnului și ale divanului, conferindu-le

astfel autenticitatea. Acest înalt demnitar îl reprezenta pe domn în relațiile cu biserica, iar în timp de război conducea breasla subalternilor săi locali („curteni”); în Moldova, judeca și hotărnicile de moșii și putea pronunța și încasa diverse amenzi.

Ca rang, marele logofăt ocupa în divan locul al III-lea, după ban și vornic — în Țara Românească, și locul întâi în Moldova. Avea ca subalterni: la reședință, pe vtori logofăt, tret logofăt, precum și mai mulți grămățici (logofeți, diaci sau pisari), iar prin sate pe logofeți, organizați în breasla boierească.

Marele logofăt era remunerat de asemenea în formă feudală: diverse taxe încasate la alcătuirea hrisoavelor, cărților sau poruncilor domnești. În Moldova, constatăm, și pentru logofăt, aceeași tendință de stabilizare a remunerației: din sec. XVII, i se atribuie zeciuiala din venitul ținutului Cernăuți.

Vistierul (lat. *vestis* — *vestiarium*), numit și *vistiernic*, *protovistier*, apare în cele mai vechi documente ca șef al vistieriei, administrator al finanțelor țării; prezida așezarea și încasarea dărilor, ordona și controla cheltuielile țării și ale curții, avea răspunderea aprovizionării curții cu vestminte, blănuri etc.; de asemenea, judeca pe subalterni sau, prin delegație de la domn, și pe alți împričinați. Ca rang ierarhic, vistierul era inferior vornicului și logofătului în Țara Românească, iar în Moldova, venea în urma spătarului. Omologul transilvănean, *tezaurarul*, ocupa, în 1696, locul al IV-lea în ierarhia principatului. Spre sfârșitul sec. XVII, gestiunea marelui vistier moldovean intră complet sub controlul celor șapte boieri de sfat, cărora li se prezintă socoteli trimestriale²⁰.

Pentru expedierea lucrărilor sale, marele vistier dispunea, la reședință, de un vistier al II-lea, un vistier al III-lea și logofeții de vistierie (în Moldova, dieci de vistierie); ca subalterni locali, avea pe vistiernicei.

Veniturile vistierului constau, probabil, dintr-o cotă din dările încasate, din diverse taxe în legătură cu funcția sa, precum și din nelipsitele daruri (plocoane) ale subalternilor.

Bibliografie

G. Brătianu, *Les assemblées dans les Principautés Roumaines*, Congrès internat. des sciences hist., Paris, 1950 (Etudes présentées a la C.I.H.I.R.P.), Louvain, 1954, p. 187—253; Al. Buzescu, *Domnia în țările române pînă la 1866.*, Buc., 1942; Dim. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc. ed. 1875; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova* (sec. XV—XVII), „Anuarul Institut. de Istorie și Arheologie din Iași”, 1964; *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. III, întocmită de Șt. Pascu și Vladimir Hanga, Buc., 1963; Const. Daicoviciu, Șt. Pascu ș.a. *Din istoria Transilvaniei*, ed. III, vol. I., Buc., 1963; Valentin Al. Georgescu, *Types et formes d'Assemblées d'états en droit féodal roumain; Liber memorialis Georges de Lagarde*, Londra, 1968; idem, *L'assemblé d'états comme organe judiciaire en Valachie et en Moldovie* (XVII-e et XVIII-e siècles) extras, Bruxelles, 1969; idem *Les assemblées d'états en Valachie et en Moldovie*. „Revue roum. d'hist.”, 1972, nr. 2 și 3; C.C. Giurescu, *Contribuții la studiul marilor dregători din sec. XIV—XV*, Vălenii de Munte, 1926; idem, *Istoria românilor*, vol. II,1 și III,2, Buc. 1942, 1946; A. Golimas, *Diarkii sau căimăcamii*, „Arhiva”, Iași, 1938 p. 303 și urm.; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, Buc. 1971; Al. Herlea, *Les conditions de l'élevation et l'importation*

²⁰ Dim. Cantemir, *op. cit.*, partea II, cap. VI

tance des constitutions aprouvées de Transylvanie, „Revue roum. d'hist., nr. 3/1972; N. I o r g a, *Femeile în viața neamului nostru*, Vălenii de Munte, 1911; idem, *Istoria românilor*, vol. VI., Buc. 1938; *Istoria României*, vol. II și III, Buc. 1962, 1964; D. M i o c, *Les assemblées d'états et la fiscalité, en Valachie et en Moldavie*, „Revue roum. d'hist.,” 1966, nr. 2; A. O ț e t e a, *Trecerea de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, S.M.I.M., vol. IV, 1960, p. 307—390; P.P. P a n a i t e s c u, *La grande assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*, „Nouv. études d'hist.,” 1965, p. 117—137; Șt. P a s c u, *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, „Bulletin de la Faculté des lettres et de philosophie de Strasbourg”, 1967; N. S t o i c e s c u, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), Buc. 1970; Șt. Ș t e f ă n e s c u, *Bănia în Țara Românească*, Buc. 1965; Em. V i r t o s u *Titulatura domnilor și asocierea lor la domnie*, Buc., 1960; A.D. X e n o p o l, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. III, IV, VI, Buc., 1925—1930.

OVID I. SACHELARIE,
ALEXANDRU CONSTANTINESCU